

Cestopisy

■ Cestopis v disentu a exilu

Publikační zákazy se nevyhnuly ani cestopisné próze. Navzdory velké popularitě byla za postoje v době Pražského jara umlčena cestovatelská dvojice Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund. V roce 1970 sice ještě stihli vydat knihu *Světadíl pod Himalájem* (s vročením 1969), avšak její distribuce byla již omezena a titul nesměl být ani oznámen v tisku. Nakladatelská smlouva na následující díl knižního seriálu z cesty po jižní a východní Asii *Cejlon, ráj bez andělů* (smz. 1975; 1991) byla již autorům zrušena. Hanzelka se Zikmundem si tedy rukopis rozmnožili sami na psacím stroji, opatřili jej fotografickou a mapovou přílohou a ve spolupráci s Ludvíkem Vaculíkem vydali v samizdatové Edici Petlice v roce 1975. (Při této příležitosti také uspořádali tiskovou konferenci, na níž zahraniční novináře upozornili na situaci zakázaných spisovatelů v Československu.) V Edici Petlice vydali rovněž tzv. *Zvláštní zprávu č. 4* (smz. 1989; 1990), jeden z textů, které na svých cestách psali pro nejvyšší stranické a státní představitele a který na základě zkušeností z let 1963–64 kriticky pojednával o SSSR.

Opožděně vydané cestopisné práce Hanzelky a Zikmunda představovaly v rámci samizdatové literatury výjimku, neboť potenciální autoři žánru s odchodem do disentu ztratili i možnost cestovat do zahraničí. Možnosti žánru připomnělo až samizdatové vydání prózy JANA ŠTOLBY *Deník pro Marcelu Šternovou* (smz. 1985), v níž její autor, příslušník mladší generace neoficiálních autorů, čerpal – podobně jako mnozí autoři oficiálně vydávaných cestopisů – ze své cesty do východních teritorií Sovětského svazu, na Kavkaz.

Jen o něco málo produktivnější byl žánr cestopisu v exilové literatuře, a to navzdory skutečnosti, že konfrontace mezi člověkem přicházejícím z Československa a novým prostředím, do něhož vstupuje, se zde postupně stala jedním z klíčových témat a prostupovala nemalou částí próz vzniklých v emigraci.

Bezprostřední prožitek příchodu do cizí, přitažlivě jiné země zachytil JOSEF ŠKVORECKÝ v sérii reportáží, které napsal ještě před tím, než se rozhodl zůstat v exilu, a které na sklonku šedesátých let vycházely na pokračování v týdenících

**buchhandlung dialog gmbh, gutleutstr. 15,
D-6000 frankfurt /m.1
tel.: (0611) 23 52 80**

Konten:	Empfänger:
Stadtparkasse Frankfurt 14 829, BLZ 500 501 02 Postcheckamt Frankfurt 3118-609, BLZ 500 100 60	Herrn Stanislav Strnad Postfach 1458 CH-8058 Zürich

Bei Zahlungen u. geschäftlichen Mitteilungen bitte angeben:

Rechnung Nr. A-103/88 vom 16.3.88

1	Hanzelka/Zikmund: Mezi dvema ...	25,	-
1	"- -" Obraceny pulmesic	22,	-
1	"- -" Tisic a dve noci	20,	-
1	"- -" Za lovci lebek	23,	-
1	"- -" Pres Kordillery	22,	-
1	"- -" Tam za rekou ...	24,	-
1	"- -" Afrika snu a skut.		
	dil I. - III.	49,	50
		185,	50
	- sleva 10 % (za predpokladu zaplacení do 15.4 a při osobním odberu z prodejny)	18,	50
	K zaplacení zbyva DM	167,	-
	% MWSt		
Gesamtbetrag DM			

Zahlbar innerhalb 30 Tage nach Rechnungsdatum
Eigentumsvorbehalt gemäß § 455 BGB
Erfüllungsort und Gerichtsstand ist Frankfurt a.M. **b.w.**

Faktura
frankfurtského
knihkupectví Dialog
dokládající zájem
exulantů o –
v Československu
vydané – cestopisy
Hanzelky
a Zikmunda, 1988

Listy a Svět práce. Knižně však vyšly až v roce 1980 pod titulem *Velká povídka o Americe* v jeho torontském nakladatelství Sixty-Eight Publishers.

Několik exilových autorů se na cestopisný žánr přímo specializovalo. Významným představitelem exilového cestopisu byl především Ota Ulč, který emigroval již v roce 1959 a během šedesátých let v USA působil jako politolog.

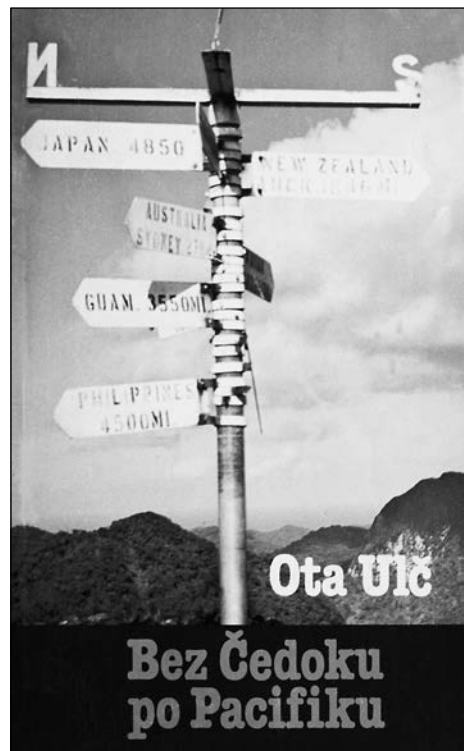
Jeho první knihou bylo osobní svědectví o československé justici padesátých let *Malá doznání okresního soudce* (Toronto 1974). Dokumentární hodnotu měl v emigraci hojně čtený komentovaný výběr z normalizačního tisku, vydaný pod názvem *Antinostalgicum* (in *Samožerbuch*, Toronto 1977).

K psaní cestopisů, literárních zpráv o více či méně pracovních cestách, Ulče přivedlo rozhodnutí poskytnout faktograficky solidní informace posrpnovým emigrantům, kterým se otevřely dříve netušené možnosti pohybu. Česká touha po cestování do exotických koutů světa byla podle Ulče dána potřebou překonávat „zabedněnost“ národní návisi, jako americký občan byl ovšem exulant v jiné situaci než cestovatelé, kteří do světa vyráželi z totalitního Československa. Ulčovy cestopisy se vyznačují znalostí místních společenských poměrů a smyslem pro typický detail (*Náš člověk v Indii a na Ceyloně*, Toronto 1976; *Bez Čedoku po Pacifiku*, Toronto 1980; *Bez Čedoku po Jižní Africe*, Toronto 1988).

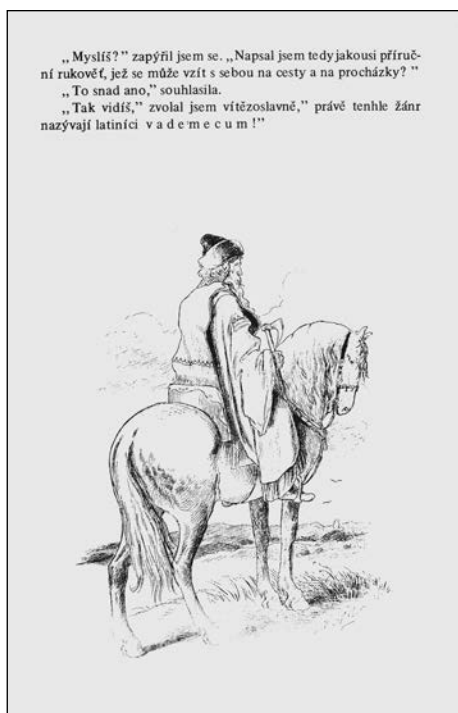
V exilu byla publikována rovněž kniha *Od pramenů Nilu* (Curych 1977), do níž překladaatel a novinář MIROSLAV LEVÝ shrnul historické, sociologické a etnografické postřehy z let 1968–72, kdy – před svou emigrací – oficiálně pracoval ve středoafrické republice Burundi a pomáhal její vládě vybudovat zpravodajskou agenturu a ústřední noviny. Textař a exilový prozaik JAN SCHNEIDER v knize fejetonů *Za čarou. Vadecum pro toulavé Čechoevropany* (Curych 1980) kombinoval vyprávění o zážitcích z cest po Evropě a kulturněhistorické črty, popisující turistické pamětihodnosti a místní legendy a porovnávající české a zahraniční realie.

Jistá část píšicích emigrantů otevřeně přiznávala, že jejich odchod nebyl motivován ani tak politicky či kulturně, jako spíše prostou touhou po cestování a exotice. Typickým příkladem je původně anglicky napsaný cestopisný deník KARLA DOHNALA *Yukon Solo* (anglicky 1983; česky 1994), pojednávající o tom, jak se autorovi podařilo splnit si klukovský sen o velké dobrodružné cestě do divoké přírody a na kánoji sjet řeku Yukon.

Čtyřdílný cestopis JIŘÍHO SVOBODY *Autostopem kolem světa* (1. *Jižní Evropa*, Scarborough 1979; 2. *Severní Evropa, Ázije, Austrálie, Océányje*, Scarborough 1980; 3. *Amerika, Japonskem a Koreou*, Scarborough 1987) je inspirován americkými beatniky, ovšem kniha je koncipována též jako svérázný bedekr, jehož

Obálka Barbory Munzarové s použitím fotografie Oty Ulče, 1980

Stránka z knihy cestopisných fejetonů
 Jana Schneidra *Za čarou* s kresbami
 Mikoláše Alše, 1980

součástí jsou i důležité kontaktní adresy a místa, kde se dá po cestě levně najíst a přespat. Svobodovy cesty byly výrazem volnosti, radosti z bytí „on the road“ a ze setkávání s lidmi všech ras a kulturních a náboženských orientací. Značný kritický ohlas Svoboda vzbudil i hravostí své obecné češtiny, kterou navíc zapisoval foneticky a s tendencí ke stále většímu zjednodušování (až po zrušení velkých písmen a rozdílů mezi i/y).

■ Publikační boom cestopisné literatury

Na domácím knižním trhu byla v sedmdesátých a osmdesátých letech cestopisná próza naopak zastoupena ve značném počtu (až několik desítek knih ročně). Jakkoli totiž v roce 1970 skončilo krátké, ani ne dvouleté období relativně svobodného cestování a normalizační Česko-

slovensko nadále pečlivě regulovalo výjezdy svých občanů do zahraničí, možnosti cestování oproti předchozím desetiletím přece jenom narostly. Zvyšovalo se tak nejen množství těch, kteří z profesních důvodů pobývali v cizích zemích, turistů, kteří cestovali ze soukromého zájmu, ale i cestopisných expedicí do neznámých oblastí, a tudíž i spektrum navštívených zemí a oblastí. V knižní produkci, která tyto cesty reflektovala, se přitom střetával mocenský zájem na takové interpretaci života v cizině, která by upevňovala státní ideologii a spokojenost občanů s životem v socialismu, s tradiční atraktivitou žánru přinášejícího zajímavé informace o neznámých krajinách. Čistě literární podoby žánru tu přitom ustupovaly cestopisné publicistice.

V sedmdesátých letech doznívalo pro šedesátá léta příznačné tíhnutí beletristů k literárně ambicióznímu cestopisu fejetonistického či esejistického typu, prodchnutému osobním zaujetím a prožitkem přírody i architektury, jakož i četnými odkazy na život a dílo světových básníků. Přesto však počátkem sedmdesátých let ještě vyšlo několik děl tohoto typu.

K celistvému představení určitého regionu měla z těchto prací nejbližší *Bretaň – dcera oceánu* FRANTIŠKA KOŽIKA (1973), zaujatý výklad o nejzápadnější

Z příloh druhého svazku
cestopisu Jiřího Svobody –
ukázka autorova fonetického
pravopisu, 1980

DODATEK 2.

Vejpadofky ňekerejch mňest týto knihy a jak se na ňe dostat.

(Za mňestem je číslo silnice pag dopravní prostředek gde nastoupit a gde vystoupit.)

Z ABERDEENU (SKOT.):

Fraserburgh Ellon (92); po King St. za most

Inverurie Elgin (96); po George St. na Great Northern Rd.

Braemar Banchory (93); po Union St. na Great Western Rd. a Deeside Rd.

Dundee Stonehaven (92); po Union St. na Holburn St.

Z AGRY:

Dilí (2); po Mathura Rd.

Gwalior Hyderabad Bombay (3); vod hradu po Agra- Aligarh Rd. na Gwalior Rd.

Kalkata (2); přes most za Itimad-ud-Danlah

Jaipur (11); vod nádr. Idgah po Police Lines Rd.

Z AHMADÁBÁDU (IND.):

Udaipur Dillí (8); vod hl. n. k nádr. Asarva

Bombay (8); vod hl. n. k nádr. Kankaria

Rajkot (8A); vod nádr. Ellis kolem radnice do Chhadawadu

Z AHVÁZU:

Teherán Kermánsháh; vod hl. n. po Kourash-e-Kabir přes Lashgar Abad za koleje

Širáz; směr letiště

259

výspě Francie, který vznikl na základě opakovaných autorových návštěv (poprvé již v roce 1936) a propojil popisně lyrické pasáže s exkurzy do historie poloostrova a jeho svébytné kultury, v níž se po staletí mísily keltské, románské i germánské vlivy. Zahraniční reportáže LADISLAVA STEHLÍKA, publikované v souboru *Slunce v olivách* (1972), zachytily básníkovy cesty do Itálie, Francie, Španělska, Řecka a Egypta a staly se doplňkem k jeho meditaci nad rodnými jižními Čechami. Stěžejní kapitoly Stehlíkovy knihy tak charakterizovala impresionistická kresba prostředí a jistý kulturní klasicismus, projevující se jak ve výběru měst a míst, u nichž se vypravěč zastavuje, tak v učených glosách a literárních citacích čerpajících z bohatého fondu evropské vzdělanosti. JINDŘICH UHER se poetice Stehlíkových poutí za uměleckými a kulturními monumenty přiblížil v lyrickém cestopisu *Objektivem srdce* (1985), jehož ústředním tématem jsou velcí ruští a evropští spisovatelé (od Puškina přes Jesenina, Majakovského, Šukšina, Goetha a Chateaubrianda až po Huga a další). Na pomezí cestopisného žánru stojí soubor imaginárních dopisů slavným

Zuzana Kočová

literárním postavám, uměleckým a historickým osobnostem spojeným s jihovýchodní Francií, který MIROSLAV HORNÍČEK pojmenoval *Listy z Provence* (1971). Ostentativně v něm pominul tematizaci epických cestovatelských zážitků i zeměpisnou a kulturní fakticitu a své causerie pojal nikoli jako zprávu o seznamování s cizí kulturou, ale jako vyznání vypovídající o samozřejmém osvojení této kultury nejen pisatelem, ale i českým prostředím jako takovým. (Součástí textu jsou rovněž básně českých autorů na provensálské motivy.)

V osmdesátých letech ojedinělou lyrickou variantu cestopisu, zaměřenou výhradně dovnitř autorčiny osobnosti, k jejímu sebepoznání a sebeobrodě, přinesly dvě prózy herečky a spisovatelky ZUZANY KOČOVÉ. První z nich, *Chvála putování* (1984), zachytila její prožitek cesty podniknuté z náhlého popudu na Island. Problematické situace šedesátileté dámy, která s batohem na zádech, bez peněz i bez efektivního jazykového vybavení cestuje stopem od jedné mládežnické ubytovny ke druhé, případně od jednoho ochotného člověka k dalšímu, je objektivizována třetí vyprávěcí osobou a humoristickým nadhledem. V knize *Potíže putování* (1989) pak autorka vylíčila obdobnou cestu na britské ostrovy.

Osobité úvahy a překvapivé asociace jsou hlavní předností cestopisu SYLVI DANÍČKOVÉ *Opeřeného hada viděti...* (1974), ve kterém popisuje zkušenosti s výjezdem Černého divadla do Latinské a Jižní Ameriky.

Poetickými črtami *Karpatské hry* (smz. 1982; 1992), oslavujícími chození po rumunských horách, oslovil řadu čtenářů především z řad pokračovatelů zakázaného skautingu liberecký přírodovědec MILOSLAV NEVRILÝ. Jeho soubor kulturněhistorických esejů *Knihy o Jizerských horách* (1976; rozšíř. 1981) pak vzbudil zájem o domácí regionalistiku a zaujal vstřícným přístupem k dědictví odsunutých českých Němců.

Nejvíce titulů cestopisné prózy vycházelo (stejně jako v předchozím období) v edici *Cesty*, která v roce 1978 přešla z nakladatelství Orbis do Panoramy. Nakladatelství Olympia zavedlo roku 1972 obdobnou, co do počtu titulů nieméně mnohem menší edici *Cestopisy*. Několik vybraných historických děl cestopisného žánru vyšlo v řadě *Klasické cestopisy*, založené roku 1970 v nakladatelství Mladá fronta (například vyprávění o Magalhãesově výpravě *Zpráva o první cestě kolem světa sepsaná od Antonia Pigafetty z Vicenzy, rytíře řádu rhodského*, 1975). V edici *Kolumbus* téhož nakladatelství doplňovala původní

i přeložená cestopisná próza práce z oblasti literatury faktu a vědecko-popularizační tituly, cestopisy vycházely také například v edici nakladatelství Práce Kamarád, v brněnském nakladatelství Blok a v československé Růži (později Jihočeské nakladatelství). V hlavních řadách se vedle nových prací objevovaly reedice „nezávadných“ titulů z předchozí dekády (knížka ZDENKY MAREŠOVÉ o Jemenu *V zemi královny ze Sáby*, 2. vyd. 1973; *Amerika, země Indiánů* MIRY HOLZBACHOVÉ, 3. vyd. 1973) a také překlady.

■ Cestovatelé z profese: experti a etnologové

Největší část knižní produkce sedmdesátých a osmdesátých let představovaly cestopisné práce lidí, kteří se jejich prostřednictvím vraceli – často i se značným časovým odstupem – do dob, kdy jako experti, diplomaté či jejich rodinní příslušníci působili v exotických oblastech Asie, Ameriky a Afriky. Míra pozornosti, kterou tito autoři věnovali vlastní profesi, bývala různě velká, nicméně jejich prózy spojovalo kaleidoskopické řazení drobnějších záznamů vlastních zážitků, črt o místním obyvatelstvu a jeho kultuře, o přírodě a historických tradicích příslušné země.

Různorodá byla rovněž míra ideologizace jednotlivých cestopisů. Pro autoři, kteří se z ciziny vraceli bez povinnosti politicky se explicitně vymezovat, však většinou nehrály ideologické předpojatosti žádnou roli. Zážitky českého montéra na Cejlonu tak s bezprostřední a nezaujatou zvědavostí popsal ANTONÍN ŠUSTA v knize *Rok v tropické džungli* (1973). Ojedinelou zkušenost z ročního učitelského působení na střední škole v Kanadě vylíčil JOSEF NOVOTNÝ v knize *Konec medvědí sezony* (1973); reedice pak vycházely pod původním podtitulem *Rok na kanadské vsi*. Zájmem o obyčejné věci všedního života se vyznačoval *Indický kaleidoskop* BLANKY STRAŠKOVÉ (1983), v němž se manželka experta zaměstnaného při výstavbě metalurgického kombinátu po patnácti letech pokusila přiblížit historii stavby, každodenní život české komunity v exotickém prostředí i místní zvyklosti a turistické atrakce. Kniha publicisty a režiséra BOHUMILA SVOBODY *Texas. Země osamělé hvězdy* (1985) vznikla na základě několikaměsíčního amerického zájezdu Laterny magiky, autor se však zážitkům z tohoto pracovního zájezdu zcela vyhnul a dal přednost seznámení s kulturou a historií amerického státu, včetně tamních krajaňských aktivit. Mezinárodní projekt výstavby čerpacích stanic v západní Africe zachycuje svižně napsaná knížka VLADIMÍRA PLEŠINGERA *Na březích Gambie* (1988).

Pokusem o humoristický přístup k cestopisné próze byla kniha *Já a tropy* LUDMILY VÍTOVCOVÉ (1986) o ženě v domácnosti v africkém Somálsku a „příručka o cestování“ *Pas a pusu* (1989) konstruktéra plzeňské Škodovky JAROSLAVA ŠTRUNCE.

Odlišnou poetiku měla specifická skupina cestopisů, kterou tvořily literární dozvuky přírodovědných a etnografických expedic. O zoologické výpravě do

Miloslav Stingl s členkou náčelníka indiánského kmene Kikapu

Venezuely pojednal v knize *Džungle na tisíci ostrovech* (1973) odborník na studium obojživelníků a plazů **ZDENĚK VOGEL**: nechybí v ní dobrodružné zážitky z lovu a pozorování zvířat ani výklady o životě Indiánů a místní fauně a flóře.

V tvůrčí dráze popularizátora pokračoval etnolog a profesionální cestovatel **MILOSLAV STINGL** (*Poslední ráj*, 1974; *Indiánský oheň*, 1977; *Uctívající hvězdy*, 1980; *Synové Slunce*, 1985). Etnografický a sociologický rozměr měla knížka geologa Petra Jakeše *Za sopkami Pacifiku* (1975), odvíjející se od vědeckého výzkumu seizmických jevů v oblasti Nové Guiney

a v dalších oblastech Melanésie. Amerikanista **VÁCLAV ŠOLC** napsal ze svého pobytu mezi Indiány v Peru knihu *Do země zlata* (1978), kde vedle popisu toulek po této zemi ve zkratce přiblížil peruánské dějiny a kulturu. Laickému publiku zde představil i svůj etnografický výzkum tamní indiánské komunity.

Pobyt v Tanzanii, zemi na východním pobřeží střední Afriky, využila filmová dokumentaristka, cestovatelka a fotografka **NELLY RASMUSENOVÁ** k etnografickým reportážím, v nichž zachycovala proměnu dosavadního způsobu života obyvatel Tanzanie, najmě žen, pod tlakem západní civilizace (*Tykově děti*, 1986). Vedle místní historie a kultury se dotkla i cestovatelských výprav do této části Země a do knihy rovněž vkládala ukázky lidové slovesnosti, pohádek a mýtů, jakož i překlad sociální novely Meji Mwangi. Výsledky svého studia původních národů severských zemí, Laponců a kanadských Eskymáků, Rasmussenová zachytila v podobně koncipované knize *Lidé z Baffinova ostrova* (1989).

Cestám za tajemstvím přírodních drog a tradiční medicíny se věnoval etnofarmakolog **FRANTIŠEK ŠITA**. Jeho osobité, nepopisné knihy pojednávají o výpravě do jižní Indie (*Záhada božské sómy*, 1982) a o výzkumu prováděném v letech 1978–83 ve Vietnamu, Laosu a Kambodži (*Pagoda na vonící řece*, 1987). Vyprávění o místním obyvatelstvu, léčitelích, sběratelích bylin a lidových legendách je opatřeno historickým, etnografickým a obecně kulturním kontextem. Cestopisná líčení námořní expedice po Egejském moři a automobilového putování po Řecku *Přímořským světem Helady* (1987) brněnských klasických filologů **DAGMAR BARTOŇKOVÉ** a **ANTONÍNA BARTOŇKA** je – v souladu s profesním zájmem autorů o antický starověk – prokládáno kulturněhistorickými výklady.

Do skupiny vědeckých cestopisů svým způsobem náleží knížka *Rapa Nui* (1988), v níž **PAVEL PAVEL** vykreslil svůj podíl na expedici Thora Heyerdahla na

Velikonoční ostrov v roce 1986. Jejím těžištěm je popis autorova experimentu, rekonstrukce možného způsobu přemístování zdejších obřích soch. V knize *Hledání Indonésie* (1989) přiblížil MIROSLAV OPLT, orientalista, překladatel a vedoucí pracovník ČTK, historii, kulturu i další zajímavosti z oblastí svého dlouhodobého zájmu; jednu z kapitol věnoval i pátrání po stopách pobytu Konstantina Biebla na Jávě v roce 1926.

■ Cestopisná angažovaná publicistika

Sociologicky orientovanému cestopisu šedesátých let dominovalo téma pozvolného sblížení se světem za železnou oponou, znovupoznávání života v západní Evropě a Spojených státech a jeho kritické srovnávání s životem doma. Normalizační kulturní politika naopak vyžadovala, aby rozvinutý západní svět byl znovu čtenáři, který by mohl podlehnout jeho svodům, ukázán jako falešný mýtus. Novou konjunkturou proto prošla ideologicky konstruovaná cestopisná reportáž, pohlízející na Západ optikou rigidního marxismu-leninismu.

Tendenci vnášet do svých textů politická témata měli diplomaté, kteří do ciziny přicházeli ve službách státu. JAN KOVANDA v knize *Amulet z Bolívie* (1976) takto zaznamenal léta socialisticky orientované vlády Národního revolučního hnutí v Bolívii, ukončené vojenským pučem v roce 1964. V pasážíh líčících zákulisní politická jednání mezi konzervativní opozicí, americkými diplomaty a pracovníky CIA přitom přecházel až do žánru propagandistické publicistické beletrie. Neskrývaně tendenčním mozaikovitým obrazem jihoamerické přírody a společnosti završil svoje působení ve službách ministerstva zahraničí spisovatel PAVEL BOJAR, od roku 1971 pět let československý velvyslanec v Brazílii (*Byl pánbůh Brazílec?*, 1984, s MARÍ BOJAROVOU). Knihu ALICE VESELÉ *Kolotoč pod Jižním křížem* (1980) symbolicky pointoval Pinochetův převrat v Chile z roku 1973. Autorka, v letech 1958–73 několikrát dlouhodobě pobývající v Jižní Americe, v ní vykreslila své cesty za místními pamětihodnostmi a s mírnou ironií také prezentovala postřehy ze života československých zastupitelství v Brazílii, Bolívii, Chile a Argentině. Vylíčila také některá z politických a diplomatických setkání, ale i triumf Fidela Castra u dam z lepší společnosti. Ironické tóny zazněly také v její knize *Žhavé slunce nad Angolou* (1983).

Početné byly soubory cestopisných reportáží zahraničních zpravodajů a redaktorů domácího tisku a médií. Protagonistou návratu ke schématu světa jako bitevního pole, na němž se starý svět kapitalismu sráží s novým světem socialismu, byl zpravodaj Československého rozhlasu JOSEF HOTMAR, který reportáže ze svých prvních pobytů v západní Evropě soustředil do tří svazků: *Západ mýtů zbavený* (1973), *Evropa řečená západní* (1975) a *Ve stínu neonů* (1976). Věnoval se v nich sociálním a kulturním konfliktům v západoevropských společnostech, hospodářským krizím, mzdovým bojům, protiválečným

demonstracím a odporu mládeže proti politickému establishmentu. Vyzvedal negativní či mravně problematické jevy typu organizovaného zločinu, prostituce a migrace a značnou pozornost věnoval dekolonizaci třetího světa. Z těchto motivů, a také z nesčetných historických a statistických dat, pak skládal apokalyptický obraz kapitalismu, potácejícího se na prahu zániku a hrozícího strhnout do katastrofy celý svět.

Do svých reportáží Hotmar zakomponoval také výpady proti českému exilu a jeho představitelům (Pavel Tigrid, Jiří Kovtun, Jiří Pelikán, A. J. Liehm, Ivo Fleischmann, Ota Šik). Hrdinou jeho reportáží je nonšalantní politicky uvědomělý reportér, který se v živém kontaktu s obyčejnými lidmi pohybuje románskou Evropou a čelí ústrkům ideových protivníků, kteří mu znesnadňují jeho úsilí vykreslit o daných zemích pravdu. Vedle množství dalších publicistických a populárně naučných knih je Hotmar také autorem několika svazků tendenční publicistické beletrie: komunisticky orientovanému angolskému osvobozeneckému hnutí MPLA se věnoval v románu *Tamtamy duni svoboda* (1981), tragédii rodiny českého intelektuála-emigranta v próze *Přišel jsi zemřít* (1984).

„Americkým“ pandánem Hotmarových reportáží byla kniha zpravodaje Rudého práva v USA MILOŠE KREJČÍHO *Zlatý hrnec na konci duhy* (1975), kombinující cestopisné obrázky s ideologicky rigidními kapitolami o rostoucím zbládnutí proletariátu ve Spojených státech a o dalších fenoménech společenské krize („V boji o mrazivý a holý život přistupuje organizované dělnictvo v poslední době velmi často ke stávkám“). V kontextu anglosaského světa s jeho odlišně definovanou tradicí levicové politiky působila nepřirozeně pozornost, kterou Krejčí věnoval aktivitám a postojům zástupců místní komunistické strany. Ideologických konstrukcí neubývalo ani v pozdějších pracích českých reportérů o Spojených státech, například v knize IVANA BROŽE *Praha – New York zpáteční* (1982).

Odsudky západní společnosti, vyzdvihováním předností socialistického zřízení a sympatiemi k baskickému hnutí ETA bylo prodchnuto cestopisné vyprávění Španělská dálnice (1979), v němž Tomáš Řezáč zachytil své zážitky z Pyrenejského poloostrova z roku 1971, kdy se jako exulant mohl volně pohybovat po Evropě. Tendenční vylíčení Francie na počátku sedmdesátých let, jejího tehdejšího literárního života a kulturní politiky, přinesl svazek reportáží, interview a cestopisných črt romanisty JANA OTOKARA FISCHERA *Pohledy pod pokličku* (1974).

Vývojem od přímé prezentace ideologie k zábavné cestopisné črtě prošel DUŠAN ROVENSKÝ, zpravodaj ve Velké Británii a Spojených státech. Zatímco jeho „britská“ kniha *Tartany a bílé útesy* (1983) vrcholí interview se spisovatelem Jamesem Aldridgem, v němž zaznívá ultralevicová kritika současné britské společnosti, kniha *Americké putování* (1988), kterou napsal spolu s manželkou Janou, je již souborem krátkých zábavných fejetonů. (Společně napsali

také například soubor sociologizujících úvah o vývojových trendech vyspělé západní společnosti *Americké horizonty*, 1989.)

Protipólem pochmurného líčení kapitalistického Západu byla idealizace Sovětského svazu a života ve východním bloku vůbec. Reportér Rudého práva (a jednu dobu též balkánský dopisovatel ČTK) Jiří Stano publikoval v roce 1979 knihu reportáží z československého úseku stavby plynovodu Sojuz *My z Orenburgu*. Stavbu, na níž v letech 1967–79 participovalo několik zemí sovětského bloku, vylíčil – za použití velmi prostých stylistických prostředků – jako grandiózní dílo, vystavující dělníky, vedoucí pracovníky i techniky řadě náročných zkoušek, jako průsečík lidských osudů a zároveň školu socialistického uvědomění. V reportážním románu *Případ Rodopy* (1979) se Stano věnoval stavbě hydrocentrály v Bulharsku, na principu putování kolem světa od východu na západ pak sestavil knižní soubory cestopisné publicistiky *Země bez konce* (1979) a *Evropou proti větru* (1986).

Jako vyznačič kontinuity mezi normalizací a padesátými lety se Stano prezentoval, když navázal na své někdejší reportáže o údernících a sepsal sérii portrétů nositelů titulu Hrdina socialistické práce (*Druhé setkání s hrdiny*, 1977, s Evou Puklovou; *Padesát statečných*, 1982).

Značnou publicitu měly literárně stylizované cestopisné reportáže romanopisce a předsedy Svazu českých spisovatelů Jana Kozáka, pro kterého se zdrojem přírodních krás, dobrodružných zážitků a rudimentárních lidských typů potvrzujících osobitost a sílu sovětského člověka staly zážitky z jeho cest na Sibiř (1970–73). Kozákovy knihy črt a povídek *Lovcem v tajze* (1972) a *Bílý*

Jan Kozák na bílém hřebci v sovětské tajze

hřebeč (1975) s odstupem několika let napodobil JAN SUCHL v souboru cestopisných reportáží z Jakutska *Království boha tajgy* (1987).

■ Cestopisy novinářů Mladého světa

V mantinelech daných zahraniční politikou socialistického státu a jeho podporou prosovětsky a prokomunisticky orientovaných dekolonizačních hnutí a politických stran se pohybovala i mladší generace novinářů, která své cestopisné reportáže a črty – původně tištěné v mládežnických periodikách, zejména v týdeníku *Mladý svět* – začala knižně vydávat na počátku osmdesátých let.

Přestože i tato mladší reportérská generace do svých textů v menší či větší míře vkládala obligátní kritiku západního kapitalismu a imperialismu, jejich pohledy za hranice Československa již nabízely pestřejší a čtenářsky poutavější zprávu o světě. Jejich prostřednictvím tak cestopisná próza opět objevovala všední, každodenní život a možnost o cizině vypovídat subjektivně, vyjít od individuálního zážitku a skrze něj pronikat k celku skutečnosti.

JIŘÍ JANOUŠEK tuto změnu perspektivy proklamoval již titulem svého knižního výběru časopiseckých cestopisných reportáží *Na vlastní kůži* (1982). Nadání pro působivou reportážní zkratku se naplno projevilo zejména v úvodních kapitolách knihy, čerpajících z autorových studentských pobytů na Předním východě na sklonku šedesátých let, například ve vyprávění o anabázi stopaře, který za svou naivitu při cestě z Bejrútu do Bagdádu zaplatí i šrámy na těle. Janouškovým reportážím – věnovaným například návštěvě u angolského osvobozenického hnutí MPLA nebo botanické výpravě do Mexika – dominovalo téma setkávání s konkrétními lidmi v obvyklých situacích jejich života.

Vedoucí zahraniční rubriky *Mladého světa* (a jazzový publicista) ALEŠ BENDA je autorem informačně pestrého svazku *Neznámou Austrálii* (1985), v němž na základě svých dvou pobytů (v roce 1969 a 1980) vykreslil rozmanitost života na nejmenším kontinentu. Podobnou strukturou i zájmem o detail se mu podobala kniha novináře a ekologického aktivisty JOSEFA VELKA *Od polderů k Ardenám* (1985), pojednávající o Nizozemsku a vlámské části Belgie. Ze svých reportáží ze SSSR Velek sestavil knihu *Dva tisíce verst s Lenou* (1987).

Na samém sklonku normalizačního období, v červnu 1989, vycestoval na pětiměsíční studijní pobyt do Spojených států novinář a spisovatel RADEK JOHN. Jeho knižní reportáž *Jak jsem viděl Ameriku* (1990) se svým zaměřením navracela k analytické otevřenosti sociologického cestopisu šedesátých let. Projevilo se však v ní autorovo směřování k investigativní publicistice orientované spíše na senzace, atraktivní společenské jevy a výrazné morální a sociální kontrasty. Tento styl se John snažil – spolu s některými dalšími novináři a spisovateli (JOSEF KLÍMA: *Náruživost*, 1985; *Brutalita*, 1990) – etablovat již v průběhu osmdesátých let.

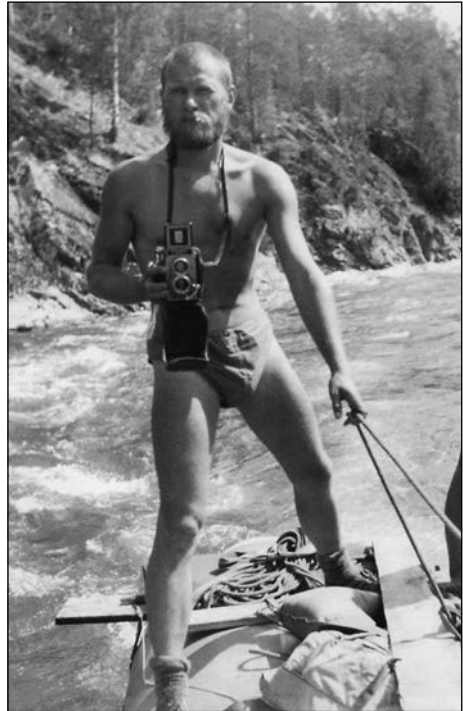
■ Sportovní a dobrodružné expedice, toulky světoběžníků

Novináři ve službách mládežnického tisku dávali ve svých novinách a časopisech často prostor i svým vrstevníkům, přírodovědcům, vodákům a horolezcům, kteří se do ciziny vydávali na vědecké či sportovní expedice. (Některým z nich novináři dokonce pomáhali cesty organizovat a propagovat.)

Cílem takovýchto výprav již nebyl ani vyspělý západní svět, ani tradiční turistické destinace socialistických zemí a Sovětského svazu, ale ty oblasti východní a jižní Evropy a Dálného východu, Asie a Sibíře (a v menší míře Afriky), které byly pocíťovány jako nepoznané a divoké. Silným motivem pro pořádání expedic byla romantická potřeba průkopnických činů, anebo tuláckého, neplánovitého, ničím neomezovaného zakoušení světa. Cestovatelé, kteří tyto výpravy pořádali, měli názorově často velmi blízko k ekologickému hnutí a oceňovali nedotčenost mocné přírody v odlehlých končinách. Původnost a starobylost tamních obyvatel pak hledali v místní lidové kultuře a značnou pozornost věnovali ústní slovesnosti.

Literárním výsledkem jejich expedic byly cestopisné prózy rehabilitující tradiční podobu žánru jako příběhu o riskantní cestě do neznáma. Výrazným autorem zpráv o výpravách kombinujících vědecké, sportovní a literární cíle byl olomoucký hydrobiolog, ekolog, vodák a horolezec **OTAKAR ŠTĚRBA**. Jeho prózu *Kde příroda vládne* (1975), popisující pět výprav do Mongolska, ruského Altaje a pákistánských Himalájí z let 1964–72, vyznačoval neatraktivní, k vědecké faktografii tíhnoucí styl, vzdálený beletristickým ambicím. Vypravěčsky barvitější byla Štěrbova kniha *V dunajské deltě* (1979) pojednávající na základě rodinných prázdninových toulek po ramenech evropského veletoku o krásách divoké přírody i o bizarní, až drastické sociální realitě zapadlých oblastí Rumunska.

Větší literární ambice do expedičního cestopisu vnesl o generaci mladší **JAROMÍR ŠTĚTINA**, který již v roce 1968 se Štěrbou absolvoval prvosjezd sibiřské řeky Katuň. Rozdíl mezi oběma vypravěči je dobře patrný zejména z knihy *Od pramenů*

Jaromír Štětina na voru Matylda

Nafukovací vor
Matylda sjíždí
Indus

k oceánu (1986), v níž každý ve svých kapitolách vyprávěl o sjezdu sibiřského Obu (česko-sovětskou výpravou v roce 1981).

Štětinovu snahu stát se novinářem na dlouho pozastavil nástup normalizace: po několika měsících v deníku *Mladá fronta* začal v roce 1969 pracovat v geologickém průzkumu. Štětinovy cestopisné prózy nicméně tvoří vrchol českého literárního cestopisu sedmdesátých a osmdesátých let. První z nich, nazvaný *S Matyldou po Indu* (1979), přinesl strhující vyličení prvosjezdu himálajské řeky Indus. Zdánlivě neuskutečnitelný cestovatelský projekt je zde zachycen od fáze domácích příprav přes vyjednávání s pákistánskými úřady o přístup do zakázané oblasti a další rozmanité překážky až po vlastní průjezd raftu Matylda gigantickými vodními víry a nejhlubšími údolními velehorského toku i okamžik, kdy vyčerpaní hrdinové musejí svou cestu ukončit, aniž by dosáhli cíle.

Osnovu Štětinovy románové mozaiky *Studna pro Mandon* (1984) utvářejí zážitky z geologické práce v Íránu, kde české experty v zimních měsících 1978–79 zastihla islámská revoluce a nástup teokratického režimu ajatolláha Chomejního. Autor však autobiografické východisko potlačil a napsal silně fragmentarizovaný text s množstvím postav nejrůznějších národností a sociálních vrstev bez centrálního syžetu, který jako celek vypovídá o společenském chaosu, jehož součástí je i sám vypravěč. Mezi nejvýraznější motivy

silně vizualizované prózy patří výjevy brutálního lynčování, zabíjení a dalších revolučních excesů.

V letech 1987–89 (v době, kdy perestrojka otevřela téma komunistických represí v Sovětském svazu) navštívil Štětina jako filmař a reportér magadanskou oblast na Sibiři. Reportážní brožura svědčící o jeho etickém zájmu o osudy obětí komunismu (*Souostroví naděje. Po stopách stalinských koncentračních táborů na Kolymě*) mohla však vyjít až v roce 1990.

Přírodě a folkloru Zakavkazska a Střední Asie na obou stranách sovětské hranice věnoval pozornost východočeský ochránce přírody **PETR RYBÁŘ** (*Čelenka Matky Země*, 1980; *Země živých legend*, 1985). Příspěvkem k horolezecké literatuře byla knížka *Severní Manásulu* **MIROSLAVA NOVOTNÉHO** a **JANA ŠTURSÝ** (1986), popisující prvovýstup v Nepálu. **DINA ŠTĚRBOVÁ** v knize *Čo oju, tyrkysová hora* (1988) pojednávala o výstupu dvojice žen na jeden z nepálských vrcholů.

Druhou nosnou variantou literárního cestopisu sedmdesátých a osmdesátých let byl cestopis tulácký, vycházející z principu svobodné pouti světem. Zpodobňoval cesty, které neprobíhaly podle předem stanoveného plánu, ale podle proměňujících se podmínek a možností a které cestovatele obohacovaly o nečekaná setkání s lidmi i prostředími. **BOHUSLAV ŠNAJDER** takovou dlouhodobou cestu kolem světa, podniknutou na sklonku šedesátých let bez peněz a bez časového plánu, zachytil v knize *Tulákem po všech polednicích* (1977). Pestrý sled nejrůznějších prostředí, kultur i profesí, jimiž se pisatel živil v západním Německu, Severní Americe i v Asii, sugeroval dojem otevřenosti a prostupnosti světa. Při své následující výpravě se však Šnajder již spokojil s hranicemi sovětského bloku: próza *Toulavé léto* (1987) je osobní zprávou o cestě na jihovýchod, do Maďarska, Rumunska a SSSR.

Znalost francouzštiny a důvěrná obeznámenost s prostředím vybavily **PAVLU JAZAIRIOVOU** (do roku 1969 pracující v Zahraničním vysílání Československého rozhlasu pro Afriku) kompetencemi, bez nichž by jen těžko mohly vzniknout originální putovatelské zápisníky *Sahara všedního dne* (1977), *Setkání v buši* (1981) a *Cesty za Afrikou* (1987). Jazairiová se jako žena pro Afričany stávala přijatelnou tím, že cestovala se svými malými dětmi. Pohybovala se někdy ve značné nouzi a za pomoci chatrných technických prostředků (například stěžijí pojízdnou škodovkou) od místa k místu, od pomocné ruky k pomocné ruce, od rodiny k rodině. Nebyla tedy vnější pozorovatelkou, ale přímou účastnicí dění, která mentalitu Afričanů poznávala zevnitř jejich každodenního rodinného života. Mohla tak bezprostředně vnímat předivo mezilidských vztahů a spoluprožívat úděl ženy v navštívených kulturách.

Sérii čtenářsky velmi oblíbených knih před svou emigrací v roce 1982 vydal nejslavnější český osamělý mořeplavec **RICHARD KONKOLSKI** (například *Sám proti moři*, 1973; *Dobro-*

družství křtělé mořem, 1976; *360 poledníků pod plachtami*, 1978; historie závodu osamělých mořeplavců Plymouth-Newport *Sólo přes Atlantik*, 1980). Mezi kalejdoskopickými soubory cestopisných črt a tuláckým cestopisem se ve svých četných knihách pohyboval ANTONÍN JAKEŠ. Z cest do Indie, Mongolska a Japonska vznikla kniha *Kolem Střechy světa* (1977), v knížce *Poutník oceány* (1980) vylíčil půlroční plavbu československé obchodní lodi z Gdyně do Kapského města. Brněnská lékařka LUDMILA ULIČNÁ zachytila v sérii lyrických cestopisů z let 1978–87 své dojmy z cest po Turecku, Africe, Skotsku a Skandinávii, které procestovala v autech sovětské výroby moskvič a žiguli (např. *Úplně malá karavana*, 1979; *Kostkované léto*, 1984).